

Володимир Панібудьласка

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ СЕПАРАТИЗМ — ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, ФОРМИ І ПРИРОДА

V.Panibudlaska. Ethno-political separatism — meaning, sense, forms and nature.

Сепаратизм (лат. *separatio* — відокремлення) — політика і практика суспільно-політичного руху, що спрямовані на здобуття державного суверенітету окремою етносоціальною спільнотою на території її проживання в межах існуючої держави або прагнення до об'єднання частин одного етносу, що мешкають у різних державах (іредентизм).

Актуальність вивчення вказаної проблеми визначається всією історією людства, яка насичена національно-визвольними рухами, серед яких чільне місце займає сепаратизм різних форм. Особливу гостроту на сучасному етапі набувають сепаратистські резонансні

ідеї у зв'язку з проголошенням незалежності Косова, Абхазії та Південної Осетії. Цивілізований вплив цих подій на Україну характеризується передусім активізацією сепаратистських проявів в Криму, Закарпатті та в Донецькому регіоні.

Серед численних типів і форм сепаратизму, які знає історія людства, найпоширенішим виявився етнополітичний сепаратизм, що зумовлено самою природою етносу, оскільки в його основі лежать такі інтеграційні фактори, як етнічна самосвідомість — «ми — не ми», «свої — чужі», самоназва — «етнонім», спільна територія, культура, мова, історичні традиції. Етнічний сепаратизм може проявитися за будь-яких формацій і соціально-політичних режимів, оскільки етнос не є явищем соціальним. Л.Гумільов визначає поняття етнос як біологічну одиницю, а сам етнічний поділ людства — як один із способів адаптації у ландшафтах (не стільки у структурі, скільки у поведінці). Тобто феномен етнос належить до біогеографічних, а не історико-соціальних явищ.

Разом з тим, наполягаючи на домінуючому біогеографічному факторі, у визначенні поняття етнос не слід відкидати і роль спільності економічного життя, не кажучи вже про її роль і місце в сепаратистських рухах.

Сепаратизм як етнополітичне явище має свої глибокі історичні коріння. Дослідники цієї проблеми вже зробили перші кроки у вивченні його виникнення в період Римської імперії, коли вона почала розпадатися на окремі держави. Своєрідні особливості сепаратизму виявилися в добу Середньовіччя, зокрема в церковно-релігійній сфері.

Потужний імпульс до розвитку сепаратистських рухів зробила Велика Французська революція, проголосивши «Свободу, Рівність і Братерство», ідеї якої дійшли і до слов'янських народів.

Уже на початку ХІХ ст. постають перші політичні пошуки на шляху утворення своєї державності із сепаратистською орієнтацією, які були започатковані українськими масонами. Так, один із найвизначніших учасників полтавської ложі «Любов до істини» (1818 р.) намагався створити «Малоросійське товариство» з метою відокремлення України від Росії¹.

Більш конкретно це питання ставив І. Костомаров (у 1847 р.) у вступі «Брати Українці», в якій він писав: «1. Ми приймаємо, що усі слов'яне повинні з собою поєднатися.

2. Але так, щоб кожен народ закомпонував свою Реч Посполиту і управлявся несмісимо з другими (Підкреслення наше — Авт.) так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну. Такі народи по-нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутані, ілліро-серби і болгарі.

3. Щоб був один сейм або рада слов'янська, де б сходились депутати од всіх Речей Посполитих і там розважали б і порішали такі діла, котрі б належали до цілого союзу слов'янського.

4. Щоб в кожній Речі Посполитій був свій правитель, вибраний на годa, і над цілим союзом був би правитель, вибраний на годa.

5. Щоб в кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода, і станів не було ов (с) і.

6. Щоб приймано депутатами і урядниками не по роду, не по достатку, а по розуму і просвіщенності народним вибором.

7. До того, щоб віра христова була основою Закону і общественної справи в цілому союзі і в кожній Речі Посполитій.

Отсе вам, братіє українці обох сторoн Дніпра, подаєм на увагу, прочитайте пильно і нехай кожен думає, як до сього дійти, і як би лучше воно було. Як багато голов, то багато розумів кажуть. Коли ви об сім станете думати, то в той час, як прийде пора говорити об сім, вам господь бог дарує смисл і уразуменіє»².

Отже, як бачимо, сепаратистські ідеї створення суверенної незалежної української та інших слов'янських держав мали місце вже в середині ХІХ ст., що згодом знайшло реалізацію в югославському і радянському політичних проектах: створення федерації через сепаратизм.

Як відомо, розпад соціалістичної системи, зокрема Радянського Союзу, знову відбувався шляхом сепарації — виходу зі складу тоталітарної федеративної держави СРСР Російської Федерації, України, Білорусі та ін. Подібний процес мав місце і на Балканах, який, правда, супроводжувався збройними конфліктами. Тобто, тут на прикладах Югославії і Радянського Союзу ми бачимо, як на різних етапах історії одні і ті ж суб'єкти сепаратистських рухів міняли ціль і зміст своїх державницьких ідеалів. Це, на нашу думку, дає підстави кваліфікувати такий тип сепаратизму, як дуалістичний, в основі якого лежить подвійна природа:

– на першому історичному етапі етнічні спільноти ведуть боротьбу за вихід із складу великих імперських держав (Австро-Угорщина, Російська імперія) і, реалізуючи «право націй на самовизначення», створюють свої держави і об'єднуються у соціалістичні федерації (СРСР, Югославія);

– на другому етапі ці ж етнополітичні об'єднання ведуть боротьбу за вихід зі складу тоталітарних держав (СРСР, Югославія) і утворення незалежних держав (Російська Федерація, Україна, Білорусь та ін.).

Торкаючись цієї проблеми, відомий поет і громадський діяч Віталій Коротич у своїй статті «Поросёнок на перроне, или Полусоветская

власть» висловив цікаву думку. «Интересно, — говорится в ней, — что в развале нашей бывшей страны «буржуазным национализмом», против которого усердно сражались в союзных республиках, и не пахло. Потомки большевиков, породивших советское государство, его же и убили. Если искать определение, я бы назвал происшедшее «коммунистическим сепаратизмом»³.

Але цей аспект, звичайно, вимагає ґрунтовного дослідження із залученням величезного масиву фактичного матеріалу.

Під час всебічного вивчення поняття «сепаратизм» доцільно виділити в окремий розділ праці великодержавницького характеру, які спрямовані проти національно-визвольних ідей, зокрема в ході фальсифікації українського сепаратистського руху. Цей напрям досліджень умовно можна назвати антисепаратистським. Серед численних авторів, які розглядали прояви українського руху як небезпечний сепаратизм, загрозу імперській великоруській єдності народів, назовемо лише окремі праці: (Флоринський Т.Д. Малорусский язык и «українсько-руський» літературний сепаратизм // Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. — М., 1998; Щеголев С.Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. — К., 1912; Ульянов Н.И. Происхождение украинского сепаратизма. — М., 1996).

Визнаючи концепцію, згідно з якою етнічний сепаратизм являє собою найпоширеніший в історії людства тип сепаратизму, важливо мати на увазі, що життєдіяльність етносів здатна виражати будь-які колективні інтереси у сфері економіки, суспільного життя, культури, зокрема у сфері освіти та мови. У політико-правовій сфері найпоширенішими формами у протистоянні використовуються різноманітні мирні та збройні методи, а також різні форми повноважень суверенності представників етнічних громад: національно-культурна та адміністративна територіальна автономія, штати, кантони. Перехідними формами можуть стати федерації та конфедерації.

Важливим чинником виникнення сепаратистських рухів виступає економічна нерівність у стані та темпах розвитку різних етнічних територій держави. Що стосується України, то її економічні особливості в етнополітичному контексті мають свою складну і ще недостатньо вивчену історію. Є лише окремі спроби розглянути цей етнекономічний аспект.

Так, інтерес у цьому плані викликає стаття М. Волобуєва «До проблем української економіки», яка була опублікована в журналі «Більшовик України» (1928. — №2–3). Проблеми, порушені в статті, знаменували початок нового, третього витка у боротьбі більшовицької

влади з так званим «українським буржуазним націоналізмом». Перші два увійшли в історію під назвами «хвильовізм» і «шумськізм», яким інкримінувався відхід від комуністичних догм у сфері культури (етнокультури), політики (етнополітики). Вихід статті М. Волобуєва дав привід для розвінчання ідей націоналізму, звичайно, з етносепаратистським підтекстом, оскільки вже тоді більшовики були занепокоєні проблемою можливого використання Україною конституційного права виходу зі складу Радянського Союзу.

А справа полягає в тому, стверджувалося у його статті, що колишня російська економіка перестала бути єдиною економікою, національним руським господарством, оскільки Україна увійшла до складу СРСР не як колонія, а як рівноправна республіка. Розвиваючи цю думку, М. Волобуєв вважав, що в такій ситуації мова може йти не про підтягування промислового розвитку України «до темпу руського», а про остаточне усунення наслідків тих штучних перепон, що їх чинив царат на шляху розвитку її продуктивних сил. У статті заперечується партійне підтвердження того часу про те, що внутрішня економіка СРСР була економікою однієї країни. «Адже така постановка питання, — пише М. Волобуєв, — виявили б нерозуміння того, що після революції українська економіка перестала бути «додатком» до руської, що ця економіка тепер є рівноправна і спільно з руською має піднести до свого рівня господарського розвитку свої колишні азіатські колонії царату»⁴.

Серед факторів, які створюють етноконфліктні ситуації, чи не на першому місці стоять соціальні протиріччя. Це відбувається тоді, коли представники маргінальних і етнічних спільнот, які «потерпають від низького рівня життя, високого рівня безробіття, низького рівня освіти, обмежених можливостей, доступу до соціальних благ...»⁵.

Особливо це відчутно проявляється між більш потужним етносоціальним силовим полем і національними меншинами, при нерівності у етнопрофесійній зайнятості. Здебільшого така нерівність призводить до виникнення міжетнічних конфліктів, а також сепаратистських рухів різного характеру.

Що стосується сучасної України, то завдяки еволюційному характеру міжетнічних відносин у соціальній сфері етнопрофесійна структура в ній не дає підстав вважати її якоюсь мірою конфліктогенною. Разом з тим, «професійна структура етнічних спільнот відбиває їх потенціал у соціальній конкуренції і, крім того, допомагає передбачити вірогідні конфлікти, що їх ця конкуренція може викликати»⁶.

Для усунення етнопрофесійних чинників, які можуть створити конфліктогенну ситуацію у соціальній сфері, як вважає О. Майборода,

слід з'ясувати, з одного боку, «структури зайнятості найчисленніших етнічних спільнот України, з іншого боку, етнічну структуру найбільш численних і, особливо, найбільш престижних професій. Обов'язковою частиною аналізу має бути також врахування компактності поселення ряду спільнот»⁷.

Населення України, як відомо, за своїм складом завжди було поліетнічним. За переписом 2001 р. у складі населення України 48 млн 240 тис. мешкало 88 найчисленніших етносів: українців — 37,5 млн (77,8% від усього населення), росіян — 8,3 млн (17,2%), білорусів — 245 тис. (0,41%), болгар — 204 тис. (0,42%), угорців — 156 тис. (0,32), румунів — 150 тис. (0,3%), поляків — 144 тис. (0,2%).

У таких умовах багатонаціональності, вирішуючи будь-які соціальні проблеми, важливо враховувати роль зайнятості представників різних національностей за професією у соціальній структурі, що суттєво впливає на стан їхнього самопочуття в суспільстві і викликає відповідне задоволення або незадоволення, а в окремих випадках набирає політичних ознак. Особливої гостроти набуває цей фактор у конфліктогенних регіонах з федералістськи-сепаратистськими орієнтаціями окремих політичних сил.

Звичайно, що цей момент не можна обійти при визначенні поняття «сепаратизм», який проявляється в соціальній сфері і повинен розглядатися як обов'язкова складова в структурі інших притаманних йому рис. Особливо відчутним на стан соціального самопочуття етнічних спільнот, які мешкають компактно, може стати скорочення зайнятості певної національності, недостатньої представленості у тих професіях, які вважаються більш престижними. Так, до престижних професій можуть бути віднесені депутати різних рівнів, високого рангу службовці, керівники різних рівнів, доктори та кандидати наук, служителі релігійних культів. Негативний вплив на соціальний стан спільнот справляє також висока частка у його складі найпростіших професій.

Так, наприклад, на основі аналізу в соціально-професійному плані, проведеного професором О. Майбородою, з'ясовується, що найбільш проблемною етнічною спільнотою в Україні залишаються кримські татари. Це відбувається через низьку частку їх представленості у керівних професіях та надмірну питому вагу зайнятих найпростішими професіями, що створює умови для високого рівня політизації цієї групи з вірогідним поширенням сепаратистських ідей.

Однією з причин посилення сепаратистських настроїв є невпорядковане функціонування місцевого самоврядування, неефективна державна регіональна політика, органи якої в сучасних умовах не мають достатніх повноважень, позбавлені фінансово-матеріальної основи,

не забезпечені підготовленими кадрами. Українські території, особливо прикордонні, починають тяжіти до інших центрів економічного розвитку, які розташовані в інших державах, що тягне за собою знелюднення цілих територій, вимушує людей міняти місце проживання.

Так, зі звинуваченням у порушенні кримської Конституції офіційним Києвом виступає у своїй тенденційній статті «Кримська автономія — відповідь на історичний виклик» народний депутат фракції КПУ Леонід Грач. Всупереч статті 18 Конституції АРК, податки, які збираються в Криму, — говориться у статті, — не надходять до бюджету автономії, а переводяться у Київ, в результаті чого Крим, начебто, позбавлений самостійно підвищувати розміри соціальних допомог і виплат, що посилює напруженість, спричинену низьким рівнем життя більшості кримчан, що є одним з головних чинників міжетнічного і міжнаціональних конфліктів⁸.

Серед численних концептуальних підходів розуміння суті і природи сепаратизму привертає увагу історія Донецько-Криворізької республіки, гострі дискусії навколо якої не вщухають і сьогодні. Спектр думок, як відзначається у праці І. Кураса і В. Солдатенка, з цієї проблеми завжди був дуже строкатим — від абсолютної апології, всемірного виправдання до якнайрішучішого несприйняття і відчайдушної критики як самої ідеї подібних утворень, так і конкретної практики її реалізації»⁹.

Більшість авторів, які досліджували історію утворення цієї республіки, вважали, що основою її утвердження став не етнополітичний, а економічно-адміністративний принцип державного будівництва, оскільки вважалося, що з перемогою соціалістичної революції національне питання втрачає значення і що нова радянська держава має бути не союзом національних республік, а федерацією економічних областей.

В нинішніх умовах, коли сепаратистські процеси у світі стали важливим засобом здобуття права на державний суверенітет, донецько-криворізький феномен знову привертає увагу вчених і політиків. Особливе занепокоєння вчених, політиків і державних органів безпеки викликають северодонецькі події 2004 і 2008 рр., які, на нашу думку, ще не знайшли належної наукової і політико-правової оцінки.

Отже, підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що сепаратистські рухи на сучасному етапі у світі практично охопили всі континенти і відображають конфліктно-етнополітичні особливості Європи, Азії, Африки, Північної і Південної Америки в умовах глобалізації. Визначальними рушійними факторами сепаратизму при цьому виступають два основні визнані принципи: міжнародне право

націй на самовизначення та непорушність світових кордонів. Разом з тим, ці важливі принципи, як правило, органічно поєднуються з економічними факторами, бюджетно-фінансовими та соціально-професійними особливостями. До окремого напрямку слід віднести етнокультурний аспект, коли особливої гостроти набувають проблеми мови і освіти, які використовуються сепаратистами у політичній боротьбі.

¹ Томенко М. Історія української Конституції // *Голос України*. — 2009. — 10 листопада.

² Кирило-Мефодіївське товариство: В 3 т. — К., 1990. — Т. 1. — С. 170–171.

³ Коротич В. Поросёнок на перроне, или Полусоветская власть // *Бульвар Гордона*. — 2009. — № 42 (234).

⁴ Волобуєв М. До проблем української економіки // *Більшовик України*. — 1928. — № 3. — С. 44.

⁵ Євтух В, Попок А. Конфлікт міжетнічний // *Етносоціологія: терміни та поняття*. — К., 2003. — С. 164.

⁶ Майборода О. Етнопрофесійна структура українського суспільства: тенденції змін та їх вплив на міжетнічні відносини // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. — К., 2005. — Вип. 27. — С. 32.

⁷ Там само.

⁸ Грач Л. Кримська автономія — відповідь на історичний виклик // *Голос України*. — 2009. — 23 січня.

⁹ Див. Курас І.Ф., Солдатенко В.Ф. *Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.)*. — К., 2001. — С. 37.